

DEHŞETLİ YILLARDAN BİR YANKI:

Zaripova Çetin, Çulpan (2020), **Âdemler: Araştırma – İnceleme –
Metin Alimcan İbrahimov**. Bengü Yayınları, Ankara, 170 s.

Ramîlya YARULLİNA YILDIRIM*

Sovyet ideolojisinin hüküm sürdüğü yıllarda diğer Türk edebiyatları gibi Kazan Tatar edebiyatı da büyük kayıplara uğradı, değerli miras tahrip edildi; gerçekler gizlendi, pek çok olumsuz olayın üzeri örtüldü. Edebiyat tarihinden koparılan önemli sayfalardan biri de 1920-1922 yılları arasında İdil boyunda yaşanan açlık afetini yansıtan edebî eserlerdir. siyasal ve doğal sebeplerden dolayı Azrail'in ölümcül kanatları altında kalan insanların fiziki ve ruhi hâleti, 1920'li yıllarda Tatar edebiyatının çeşitli türlerinde – Hadi Taktaş'ın "*Cir Ulları Tragediyası*"nda (Yer oğulları trajedisi) ve "*Açlık Patşa*" (Açlık Padişah) adlı şiirlerinde, Mecit Gafuri'nin "*Keşe Aşavçılar*" (Yamyamlar) adlı manzumesinde, Fatih Emirhan'ın "*Tegziye*" (Taziye) adlı hikâyesinde ve günlüklerinde, Alimcan İbrahimov'un "*Âdemler*" (1923) adlı öyküsünde- farklı anlatım yöntemleriyle yansıma buldu. Bu eserlerden özellikle açlık afetini daha etkin ve gerçekçi bir şekilde ele alan "*Keşe Aşavçılar*" ve "*Âdemler*", sosyalist gerçekçilik prensiplerine cevap vermeyen eserler olduklarından 1990 yıllarına kadar karanlık raflarda tutuldu. XX. yüzyılın sonunda toplumda cereyan eden özgürlük siyaseti etkisi ile günümüz okuruna ulaşan mevcut eserler, hem edebiyatçıları hem tarihçileri daha detaylı yeni araştırmalara teşvik etti. Tatar edebiyatı uzmanları, "*Ademler*"in yazarı Alimcan İbrahimov'un kalemine natüralizm akımının, "*Keşe Aşavçılar*"ın yazarı Mecit Gafuri'nin kalemine ise sembolizmin güçlü etkisi olduğunu belirtirler. Tanınmış Tatar tarihçisi İndus Tahirov, arşiv belgelerine dayanarak açlık afetinin daha çok ülkenin iç siyasetinden ve ekonomik politikasından kaynaklandığını tespit eden yeni keşifleri gün ışığına çıkardı.

Tatarların yoğun yaşadığı bölgede gerçekleşen açlık afeti ve sonuçları hakkında son yıllarda Rusya'da ve Tataristan'da ciddi incelemeler yürütülmüş olsa da bu olayı Türkiye'de kapsamlı bir şekilde tanıtan çalışmalar yoktu. Son yirmi yıl içerisinde Türkiye'de Kazan Tatarlarının edebiyatı, önemli şahsiyetleri, kültürü ve millî değerleri üzerine çok sayıda bilimsel makale ve kitap kazandıran Doç Dr. Çulpan Zaripova Çetin; bu alana imzasını atan ilk araştırmacılarından oldu.

* Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı, ramilya.yildirim@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8796-3947

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 03.09.2020, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 04.10.2020)

Sovyet döneminde unutulmaya mecbur edilen bir eser üzerinden *acı gerçekler* kavramını farklı yaklaşımlarla ele alarak, genelden özele doğru hareket ederek, tarihi gerçekleri tekrar gündeme getirdi. “*Âdemler: Araştırma – İnceleme – Metin Alimcan İbrahimov*” adı altında Bengü Yayınları tarafından basılan yeni kitabını hazırlama nedenini yazar kendisi şöyle belirtmiş: “*Âdemler*” adlı öykü, unutulmayı hak eden bir eser değildir. Tarihte olan ve Tatar Türklerinin yaşadığı coğrafyada ortaya çıkan, bir taraftan doğal afet, diğer taraftan siyasetin çirkin bir parçası olan 1920’li yıllarda yaşanan açlık ve neticeleri, gelecek nesillere ibret olmalıdır.” (Zaripova Çetin 2020: 7).

Beş ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde (*Eserin Yazarı Hakkında*) Tatar millî edebiyatının ve ilminin temel taşlarını atan ünlü yazar, edebiyatçı, tarihçi, bilim ve devlet adamı Alimcan İbrahimov’un çok yönlü çalışmaları tanıtılır. Edebî eserlerinin fikir ve sanat bakımından özelliklerine değinilir, edebî mirasıyla ilgili çeşitli dönemlerde yapılan değerlendirmeler edebiyat uzmanlarının fikirleriyle bağdaştırılarak verilir. Çulpan Zaripova Çetin, bu çalışmasında da Alimcan İbrahimov’un sadece Tatar Türklerinin değil; Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi diğer Türk boylarının da edebiyatı ve medeniyetinin oluşmasına, gelişmesine büyük katkı sağladığını dile getirir. Şunu da hatırlatalım, yazarın 2018 yılında yayınlanan “*Alimcan İbrahimov’un Eserlerinde Tatar, Başkurt ve Kazak Türklerinin Kültürel Değerleri*” adlı hacimli kitabında bu konu çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. (Zaripova Çetin 2016: 1-9).

Eserin Yazılış ve Yayınlanma Tarihçesi başlıklı bölüm, hayatı tüm gerçekleriyle yansıtan esere 1920’li yıllarda yapılan edebî tenkitin hatırlatılarak değerlendirme yapılması açısından çok önemlidir. Söz konusu bölümde canı gönülden yeni Sovyet edebiyatına hizmette bulunan, fakat Stalin’in “kızıl kırgın” döneminde milliyetçilikte suçlanıp kurşuna dizilen Ömer Tolımbayskiy, Şamil Usmanov, Alimcan Nigmati, Aziz Gubaydullin gibi genç eleştirmenlerin “*Âdemler*” öyküsü hakkındaki görüşlerine yer verilir. 1920’li yıllarda “*Âdemler*” adı öykü, “Sovyet hâkimiyetinin açlık ile mücadeledeki fedakârlığı, açlık felaketi ile boğuşan köylere yardım elini uzatması anlatılmamış.” şeklindeki ifadelerle eleştiri topuna tutulur. Stalin’in ölümünden uzun yıllar sonra dahi Alimcan İbrahimov’un mevcut eseri, Çulpan Zaripova Çetin’in ifadesine göre “yazarın, sosyalist realizm prensiplerini tam anlamıyla kabul edemediğinden ortaya çıkan başarısızlığı” olarak gösterilir (Zaripova Çetin 2020: 20). Ancak Sovyetler Birliği dağılıp, toplumda başlayan özgürlük cereyanı etkisinde söz konusu öykü 1990, 1997, 1998 yıllarında birkaç kez yayınlanır. *Âdemler* adlı öykü üzerine son yıllardaki çalışmaları gözden geçiren yazarın tespitine göre Flün Musin, Ferit Beşirov, Fuat Galimullin ve Ahmet Sehepov gibi bilim adamlarının değerlendirilmeleri dışında, son on beş yılda yapılan en ciddi ve kapsamlı

incelemeler, Zöhre Selehova ve Milevşe Ahmetova tarafından hazırlanan doktora tezleridir.

Açlıkla ilgili kayıtlara geçen yazılı belgelere *1920'li Yıllarda İdil Bölgesinde Açlık* adlı bölümde yer verilir. Kitabın yazarı, Tatarların yoğun yaşadığı bölgelerde açlığın hüküm sürdüğü tarihleri açıkladıktan sonra, okuyucuları söz konusu dönemdeki en dehşetli açlık olan 1922 açlığının sebepleriyle tanıştırır. Çulpan Zaripova Çetin'in açıklamasına göre önde gelen nedenler, "1921 yılının sıra dışı kurak geçmesi, İç Savaş'ın yıkıcı sonuçları, özel şirketlerin Bolşevikler tarafından yok edilmesi, şehirde yaşayanları doyurabilmek için köylülerden zorla erzak toplanması, Ekin için ayrılan tohumların Prodzvyorstka adlı zorlama sistemi tarafından köylülerin elinden alınması"dır. Yazar; Polyakov, Knurova, Geller, Latıfov vs. gibi uzmanların bu konu üzerindeki çalışmalarından yararlanarak yeni kurulan Tataristan Cumhuriyeti yöneticilerinin bu siyasete tepkisi, 1921-1922 yıllarında Sovyet hâkimiyetinin Avrupa ve Amerika'dan yardım isteğinde bulunması, yardım amacıyla Tatar din adamlarının Orta Asya'ya ve Türkiye'ye yola çıkması gibi önemli tarihî gerçekleri aktarır. İdil ve Ural bölgesinde yaşayan halkların nüfusunun azalma nedenlerine de değinen Çulpan Zaripova Çetin'in açıklamaları şu şekildedir: "Orada yaşayan nüfusun %26 azaldığı, 1922 yılı açlığı sırasında İdil bölgesinde bazı kasaba ve köylerde nüfusun % 95'inin öldüğü bilinir... Sovyet Merkezî Nüfus Sayımı Bakanlığı verilerine göre, 1920-1922'li yıllarda açlıktan ölenlerin sayısı 5,1 milyona ulaşır." (Zaripova Çetin 2020: 26). Bu bölümde insanların açlığın pençesinden kurtulabilmek için kara pazı, kızıl balçık, ağaç kabuğu gibi şeyleri ve kedi, köpek, fare gibi hayvanları yemeye başladığı, çeşitli hastalıklarla boğuştuğu, pek çoğunun intihar ettiği, bölgenin yarısında insan eti yeme olaylarının yaşandığı ve bunların kayda geçtiği vs. hakkında bilgiler ortaya konulmuştur.

Kitabın *Dünya ve Tatar Edebiyatında Açlık* başlıklı bölümünde çeşitli yıllarda Avrupa, Amerika, Rusya ve Türkiye edebiyatlarında açlık konusunu ele alan yazarların eserleri tanıtılır. Eski Sovyetler Birliği topraklarında hayat sürdüren ve çeşitli yıllarda açlıkla boğuşan Kazak ve Gagavuz Türklerinin acısını yansıtan eserlere de değinilir, onların Türkiye Türkçesine aktarılmasıyla ilgili bilgi verilir. En önemlisi, bu bölümde XIX. yy. sonundan itibaren halkın gerçek hayatını yansıtmaya yönelik Tatar edebiyatında, özellikle XX. yüzyıl başından itibaren çeyrek asır boyunca açlığın ölümcül pençesi altında yaşayan toplumun acı gerçeklerini konu edinen edebî eserler tablosu göz önüne serilir, onlarla ilgili önemli tespitler yapılır. Gazetede yayınlanan makalelerle birlikte açlık dehşetini bütün çıplaklığıyla canlandıran çok sayıda şiir, hikâye, manzume ve günlük türündeki eserlerle ilgili bilgilendirici açıklamalar yapılır. Çulpan Zaripova Çetin'e göre "Bu dönemde yazılan edebî eserlerde açlık sadece toplumsal ve tarihsel bir sorun olarak değil, etik ve ahlaki bir sorun olarak da ele alınır." (Zaripova Çetin 2020: 29). Aç halka yardım komiteleri düzenlendiği veya onlara üye olduğu, Mecit Gafuri gibi bazı yazarların açlık dehşetini bizzat kendilerinin yaşadığı, şair Segiyt Remiyev'in açlıktan ölen insanları kendi elleriyle topladığı

hakkında çarpıcı bilgiler aktarılır. Kısacası bu bölüm, diğer Tatar yazarlarının eserlerinde açlık konusu üzerine araştırma yapmak isteyenler için önemli bilgiler barındırmaktadır.

Birkaç başlıktan oluşan “*Âdemler*” Adlı Öykü Üzerine adlı bölümde Çulpan Zaripova Çetin ilk önce eserin arka planında gizli tutulan önemli problemlerden birine -Tatarların dünyaya serpilip çeşitli bölgelerde yaşama nedenine- değinir. Tatar milletinin kendi toprağından farklı yerlere göç etmeye mecbur olmasının ana sebeplerinden birinin 1921-1922’li yıllardaki açlık vakası olduğunu belirtir. Fakat Sovyet döneminde önemli idari görevlerde bulunan A. İbrahimov’un “facianın siyasi, ekonomik ve toplumsal sebeplerini dile getirmedi, açlığın sebebini daha çok doğada olup bitenlere bağlı olarak anlattığı”nı da ifade eder (Zaripova Çetin 2020: 36).

Tatarlarının yaşam tarzıyla ilgili çok sayıda malzeme barındıran “*Âdemler*” adlı öykü, Çulpan Zaripova Çetin tarafından çok detaylı bir şekilde incelenir. Hikâyede tespit edilen unsurlar çeşitli başlıklar - eser kahramanları, tarihi olaylar, açlık yıllarında cereyan eden hastalıklar, Sovyetlerin köylere yardımı, Tatar Türklerinin milli değerleri, sosyal yaşam - altında ele alınır ve yazar, bu başlıkları alt başlıklar altında daha belirgin ve daha detaylı tahlil etmeye gayret gösterir. *Eserlerde İnsanlar ve Açlık* adlı bölümde ise öyküde anlatılan insanlar, Çulpan Zaripova Çetin tarafından üç gruba ayrılır: 1. Açlık başlar başlamaz ekmeğın bol olduğu diyarlara göç edenler, 2. Açlıktan ölenler, 3. Köyde kalarak açlık ile mücadele edenler. Bir köy hayatı üzerinden A. İbrahimov’un ele aldığı önemli meseleler de belirtilir. Örneğın açlıkla boğuşan bir insanın fiziki yapısı ve psikolojik durumu; açlığa çare olarak insanların özellikle de genç kadınların satılması, köyün zengini ihtiyar Namacan’ın yatağına girilmesi, yiyecek hırsızlığı yapılması, köyde bulunan tüm kedi ve köpeklerin yenmesi, son aşamada da yamyamlığa girişilmesi anlatılır. Bu meseleler, eserden örneklerle kanıtlanır; özellikle de açlığın normal insan psikolojisinin değışimine etki süreci üzerinde durulur. Aç kalan insanların sadece düşünme kabiliyetini değıl; duyuları, eskiden gelen gelenekleri, dinî vecibeleri ve çocuk sevgisi, acıma, vicdan azabı gibi pek çok duyguyu yitirdiğı açıklanır. Çulpan Zaripova Çetin’in değıerlenmesinde, insani sıfatlarını kaybeden âdemlerin yaptıkları Alimcan İbrahimov’un kalemiyle “Sert, hatta fotoğraf çekercesine gerçekçi, dünya edebiyatının bütün dönemlerinde görülmekle birlikte Sovyet edebiyatı eleştiri tarihinde ‘dekadan belirtisi’ olarak kabul edilen natüralizme özgü bir şekilde tasvir edilir.” (Zaripova Çetin 2020: 44).

Günümüz Tatarlarının yüzde yetmiş beşinin kendi vatanından uzakta, yabancı topraklarda hayat sürdürmesinin bir nedeni de zorunlu göç sayılır. Göç ve diğer sebepleri kitabın “*Eserde Tarihi Olaylar*” adlı alt başlığında açıklayan Çulpan Zaripova Çetin, “Tatarlar; Türk boyları arasında asırlar boyunca önceleri zorla Hıristiyanlaştırma, daha sonra açlık, siyasi sürgünler ve savaşlar nedeniyle çeşitli bölge ve ülkelere göç etmek zorunda kalan, dünyaya dağılıp yaşayan neredeyse tek boydur.” der (Zaripova Çetin 2020: 57). Göçlerin tarihteki siyasi ve ekonomik

sebepleri hatırlatılmakla birlikte, Alimcan İbrahimov'un söz konusu öyküsünde 1922 yılındaki açlık vakasının insanları Türkistan, Kafkasya ve Sibiryaya taraflarına göç etmeye mecbur ettiği vurgulanır. Öyküde diğer tarihî olaylar, eser kahramanları Gerey ve Minlebay'ın hayatları üzerinden dile getirilir ve XX. yüzyılın başında, 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na ve 1917 Devrimi akabinde gelen İç Savaş'a Tatarların katılımı gibi önemli bilgiler verilir. Alimcan İbrahimov'u eseri yazmaya mecbur eden yamyamlık da tarihî olaylar sırasında yer alır ve 1920-1922 yılları arasında İdil bölgesinde gerçekten yaşanan bir vaka olduğu arşiv evraklarıyla kanıtlanır.

Kitabın yazarı, Alimcan İbrahimov'un "*Âdemler*" adlı öyküsü üzerinden açlık nedeniyle o yıllarda yoğunlaşan veba, tifo ve iskorbüt gibi çeşitli hastalıklar hakkında da bilgi aktardığını (*Açlık Yıllarında Cereyan Eden Hastalıklar*) belirtir ve her hastalığı ayrı ayrı ele alır. İncelemeden anlaşıldığı üzere eserinde Sovyet hâkimiyetinin açlıkla mücadele etme politikasına övgüler yağdırmadığından Tatar yazarı, diğer kalem arkadaşları tarafından eleştiri alınca devletin köylülere gösterdiği yardımı öykünün sonuna eklemek zorunda kalır. Bu süreç yani hayatta kalmayı başaran, açlıktan bitkin düşen köylülerin davranışları Çulpan Zaripova Çetin'in kalemıyla *Köylülere Sovyetlerden Gelen Yiyecek Yardımı* adlı alt başlıkta titizlikle değerlendirilir fakat eserde bu yardımı anlatan kısmın "yine de fazla coşku ve övgü içermediği" belirtilir.

"*Âdemler*" adlı öykünün ana konusu açlıkla mücadele olsa da Alimcan İbrahimov kendine özgü üslubuna -Tatar halkının yaşam tarzını, onun gelenekleri ve millî değerleriyle iç içe tasvir etme - bu eserinde de ağırlık verir ve böylece o dönem Tatar Türklerinin yaşam biçimini eserine ustaca yansıtmış olur. Kitabın *Eserde Tatar Türklerinin Milli Değerleri* adlı bölümünde farklı tabakalara ait eser kahramanlarının hayatlarına bağlı şekilde aile içi geleneklerden düğün, doğum, cenaze; dinî geleneklerden Allah ve Allah korkusu, imana gelme, kabir azabı, günah, Cuma namazı, yatsı namazı, tufan vs.; örf ve âdetlerden yardımlaşma, misafirperverlik, hasta ziyareti gibi pek çok unsur ayrı başlıklar altında incelenir. Millî geleneklere ve halk inançlarına dair bilgilendirmeler yapılır, günlük hayattan ve eserden örnekler verilir. Bu bölümde halk edebiyatı örneklerinden masal, cadı, rüya görme, lanet etme, deyimler, halk kültürünü yansıtan benzetmeler, argo kelimeler de ayrı ayrı değerlendirilir. Böylece, Alimcan İbrahimov'un edebî ustalığı öne çıkarılır. Daha önce de Tatar Türklerinin geleneksel giyim kuşamıyla ilgili bilimsel çalışmalara imza atan Çulpan Zaripova Çetin, incelediği öykü üzerinden de ilginç yorumlarda bulunur. Eserde o dönem insanların beslenme türünü anlatmadan ilk önce coğrafi, ekonomik ve etnik açıdan Tatar Türklerine özgü tarımcılık ve hayvancılıkla ilgili bilgiler aktarır. Alimcan İbrahimov'un öyküsünde mutfak kültürüyle ilgili adı geçen kavramlar, kitap yazarı tarafından adeta süzgeçten geçirilir. *Mutfak Kültürü* başlıklı bölümde Çulpan Zaripova Çetin; yiyecek içeceklerden mutfak araç gereçlerine kadar günlük kullanımdaki pek çok unsuru tespit eder, onların bir kısmının kökenini açıklar, Tatar Türklerinin yaşantısındaki kullanım özelliklerine değinir. Ayrıca

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerin ev yapısını ele alan *Köy Evi* adlı alt başlığın girişinde Tatar evinin birçok özelliği üzerinde durulur. Alimcan İbrahimov'un öyküsünden örneklerle, köy evlerinde bulunan *çorma*, *öy astı*, *iden astı*, *kelet*, *baz*, *munça*, *uram kapkası* vs. gibi Tatar Türklerine özgü mimariye ait pek çok unsur hususunda açıklamalar yapılır ve onlar mitoloji açısından değerlendirilir.

Çulpan Zaripova Çetin'e göre Alimcan İbrahimov, "Usta bir yazar olarak köy hayatını ve köydeki sosyal tabakaları bütün inceliğiyle kaleme alır." (Zaripova Çetin 2020: 102). *Eserde Sosyal Hayat* adlı bölümde o dönem Tatar halkının geçim kaynakları, meslek ve uğraşlarıyla ilgili doyurucu bilgi verilir. Yazar, XX. yüzyılın başında Rusya sınırları içerisinde yaşayan halklar üzerinde hukukun işlenişi hakkında da bilgi verir ve Alimcan İbrahimov'un söz konusu öyküsünde Tatar köylerinin kanun ve kurallarla olan ilişkilerini açıklar. Adalet çerçevesinde rehine vermek, senet vermek, cinayet takibi, hakikati çarda arama gibi hukuki durumlar ayrı alt başlıklar altında incelenir.

Kitabın sonuç kısmında Çulpan Zaripova Çetin; Alimcan İbrahimov'un usta kalemine, tasvir özelliklerine değinir ve "*Ademler*" adlı öykünün kulağa hoş gelen bir edebî eser olmaktan ziyade o dehşetli yılların belgeseli olarak algılanması gerektiğini belirtir (Zaripova Çetin 2020: 110). Kaynakça kısmında, eser incelenirken değinilen konularla ilgili Rusça, Tatarca ve Türkçe dillerinde yazılan zengin kaynak listesi ve arşiv belgeleri yer alır. Kitabın son bölümünde "*Ademler*" öyküsünün Türkçeye çevrilişi verilir.

Çulpan Zaripova Çetin tarafından hazırlanan bu kitap, okurları sadece İdil boyunda yaşanan açlık afeti ile yamyamlığın en gerçekçi manzaralarıyla tanıştırmayacak, aynı zamanda belki de devlet adamı Alimcan İbrahimov'un Sovyet dönemindeki siyasi görüşlerini yeniden değerlendirmede ve Tatar halkının Rusya ve dünyanın çeşitli yerlerine dağılıp buralarda yaşamaya mecbur edilme nedenini anlamada da katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu eser, Türk bilim adamlarını Tatar edebiyatında aynı konu üzerine yazılmış diğer eserleri de Türkçeye aktarmaya ve araştırmaya yönlendirme konusunda umut vadetmektedir.

Kabullenmesi çok zor olan acı gerçekleri Türk okuyucusuna tanıtmada cesaret ve gayret gösteren Doç. Dr. Çulpan Zaripova Çetin'e büyük emeklerinden dolayı teşekkür eder ve Kazan Tatar Türkleri edebiyatı üzerine bilimsel çalışmalarının devamını dileriz.